

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 338.432 : 504.062

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

О.І. Шкуратов

*кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
завідувач відділу економіки природокористування в агросфері*

Інститут агроекології і природокористування НААН

Запропоновано напрями підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств. Реалізація запропонованих напрямів дасть можливість забезпечити нормальне відтворення природних ресурсів агросфери, насамперед земельних, що створить передумови для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Обґрунтовано організаційно-економічний механізм відтворення природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Ключові слова: *ефективність, природно-ресурсний потенціал, підприємство, аграрний сектор.*

Перехід аграрного сектора економіки України на модель сталого розвитку й подальше функціонування на цих засадах передбачає забезпечення збалансованого розвитку економіки та раціонального природокористування. Природно-ресурсний потенціал належить до найважливіших факторів економічного розвитку суб'єктів господарювання. У сучасних умовах зростає значення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, завдяки чому можна знизити матеріаломісткість продукції, забезпечити зростання продуктивності праці й підвищити ефективність аграрного виробництва. З розвитком різних форм власності та реформуванням аграрного сектора економіки вирішення питання збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств має пріоритетне значення. Методологічна незавершеність і недостатність нормативно-правової бази знижує ефективність і обмежує сферу застосування інструментарію загальної системи економічних регуляторів проведення заходів щодо підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу підприємств.

Дослідженням теоретичних і практичних проблем раціонального використання природно-ресурсного потенціалу присвячені праці роботи багатьох вітчизняних авторів, зокрема А. Александрова, О. Балацького,

В. Барановського, І. Бистрякова, О. Веклич, Б. Данилишина, М. Хвесика, Є. Хлобистова та ін. Питання, пов'язані з екологічно збалансованим використанням природно-ресурсного потенціалу в сільському господарстві, досліджували Ю. Бажал, В. Борисова, Л. Мельник, Є. Мішенін, В. Трегобчук, О. Фурдичко, В. Щербань та інші вчені. Проте ряд питань щодо використання природно-ресурсного потенціалу підприємств потребує додаткових досліджень і розроблення практичних рекомендацій. Тому ми й поставили за мету обґрунтувати напрями підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Нині перед економікою України особливо гостро стоїть проблема збільшення обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції. Для її реалізації в умовах порушення міжгосподарських зв'язків і обмеження державною підтримкою перспективним напрямом стає розвиток організацій за рахунок використання їхніх внутрішніх резервів, що нерозривно пов'язано з природно-ресурсним потенціалом аграрних підприємств.

Аграрні підприємства використовують фактори виробництва, що мають різну економічну природу і сутність. Це дає їм можливість комбінувати ресурси в різних поєднаннях при виробництві різних видів продукції. Така ситуація об'єктивно зіштов-

хує підприємства з проблемою визначення оптимальних природно-ресурсних пропозицій, оскільки при однаковій ресурсозабезпеченості вони можуть вибирати альтернативні варіанти розвитку.

Постійна зміна виробничих умов та розвиток інтенсифікації змушують організації своєчасно адаптувати свої виробничі системи до прогнозованих змін зовнішніх умов господарювання. При цьому вони повинні враховувати насамперед наявність природних ресурсів, характерні структурні зв'язки та умови функціонування організацій. Напрямок та глибина коригування виробничої системи мають забезпечити формування такого збалансованого природно-ресурсного потенціалу, який забезпечував би максимальну віддачу кожного виду природного ресурсу.

Однією з негативних тенденцій в аграрному виробництві є відсутність врахування природно-ресурсних та екологічних наслідків при визначенні основних показників економічного розвитку сільського господарства, що в сучасних умовах недопустимо.

Природно-ресурсний потенціал сільського господарства України представлений земельними, водними, кліматичними та біологічними ресурсами. Серед них найважливіше значення має земля — основний засіб виробництва в сільському господарстві. Останні десятиліття розвиток цієї галузі відбувався саме на основі максимального залучення до виробництва земельних угідь.

Основні компоненти природно-ресурсної підсистеми потребують раціональніше використання та охорони від деградації та виснаження. Враховуючи ситуацію, яка склалася, та діючи практично й тенденції на найближчу перспективу, формування економічного механізму природокористування в сучасних умовах має включати такі напрями:

- здійснення кадастрового оцінювання природних ресурсів як основи можливих напрямів та обсягів їх використання;

- створення ефективного механізму для здійснення природоохоронних заходів у рамках екологічно збалансованого розвитку виробничих структур;

- визначення фінансової частини витрат на охорону, збереження та відтворення природно-ресурсного потенціалу;

- удосконалення системи платежів за спеціальне використання природних ресур-

сів залежно від їхнього територіального розміщення;

- удосконалення системи відшкодування збитків, завданих порушенням природоохоронного законодавства;

- впровадження жорсткого лімітування, нормування та ліцензування комплексного природокористування в сільському господарстві;

- розроблення і впровадження екологічного аудиту, обов'язкового й добровільного екологічного страхування для покриття непередбачених витрат, які виникають внаслідок стихійних явищ та аварійних ситуацій.

Підвищення продуктивності агроєко-системи економічно й екологічно доцільне при одночасному поліпшенні всіх її елементів, зокрема ґрунту, який повинен стати основним об'єктом уваги при екологізації сільськогосподарського виробництва. Родючість ґрунту слід розглядати як провідну економічну категорію в економіці цієї галузі. Тому відтворення її є не лише агрономічною, й економічною проблемою, з вирішенням якої підвищуються продуктивність сільськогосподарських угідь, стійкість та ефективність виробництва.

Ґрунт має природну, штучну та економічну родючість. В умовах інтенсифікації землеробства на базі хімізації, меліорації, комплексної механізації штучна родючість ґрунтів може зростати пропорційно вкладеним капіталом і працею до певного рівня. Відповідно збільшуватиметься й ефективна родючість. Потім зростання припиниться, і ніякими умовами його не підняти вище за ємність екосистем. Деградаційні процеси руйнують потенційну родючість ґрунтів і можуть тимчасово замаскуватися під підвищенням економічної родючості. Тому дуже актуальним є питання раціонального, тобто екологічно- та соціально-економічно обґрунтованого землекористування шляхом удосконалення технологій обробітку культур, що забезпечують розширене відтворення ґрунтової родючості. Підвищення економічної родючості екобезпечними агротехнологіями, приводить, з одного боку, до зростання продуктивності та ефективності землеробства, а з іншого — до зростання потенційної родючості ґрунтів.

Розширене відтворення ґрунтової родючості досягається за рахунок підвищенням потенційної і спрямоване на зростання еконо-

мічної (ефективної) родючості, що, зрештою, має привести до підтримки стійкості еколого-економічної системи в цілому. Таким чином, розширене відтворення ґрунтової родючості необхідно розглядати як важливу складову економічного зростання та ефективності сільськогосподарського виробництва.

Принциповим у процесі впровадження обґрунтованих заходів є оптимізація структури угідь шляхом вилучення з інтенсивного обробітку деградованих та ерозійно небезпечних ділянок, малопродуктивних земель з метою їх залуження, заліснення чи істотного поліпшення за період тимчасової консервації з подальшим поверненням до складу орних земель. Підвищити зацікавленість власників землі та землекористувачів у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів можна застосувавши принцип економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, впровадивши податкові пільги на орні землі, що перебувають у стані тимчасової консервації.

Важливість проблеми підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу зумовлена не тільки наявною тенденцією поглиблення значних структурно-динамічних змін у використанні,

відтворенні й охороні цього найважливішого природного ресурсу, а й можливістю підвищити рівень їхньої віддачі [1, с. 47]. Регулювати цей процес можна за допомогою дії системи еколого-економічних важелів та стимулів через організацію, планування заходів щодо відтворення природного ресурсного потенціалу, що є складовими організаційно-економічного механізму (рис. 1).

На нашу думку, формування організаційно-економічного механізму (як сукупності методів і засобів впливу на процеси рушійної сили) має здійснюватися за допомогою економічних методів та важелів разом з нормативно-правовим та інформаційним забезпеченням.

Таке забезпечення регламентує застосування відповідних економічних методів та економічних важелів, до того ж окремий економічний метод передбачає конкретні економічні важелі (інструменти). Економічні методи представлено такою сукупністю методів: планування та прогнозування, інвестування, кредитування, оподаткування, страхування, екологічний аудит, екологічна експертиза, система розрахунків у галузі тощо. Практична реалізація економічних методів відбувається за допомогою таких важелів: фі-

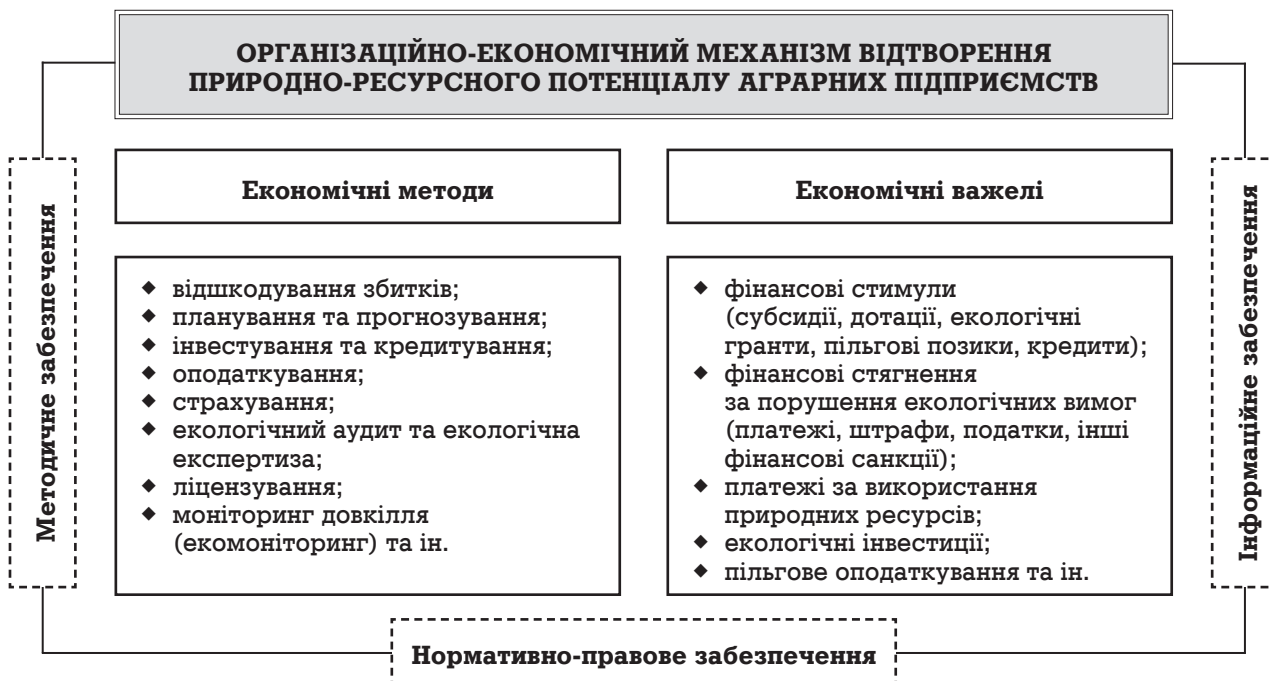

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм відтворення природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств

нансові стимули (субсидії, дотації, екологічні гранти, пільгові позики, кредити), фінансові стягнення за порушення екологічних вимог (платежі, штрафи, податки інші фінансові санкції), екологічні інвестиції тощо.

З огляду на специфіку сільського господарства та залежність його розвитку від стану агроєкосистем, а точніше — земельних ресурсів, вважаємо за доцільне активізувати використання таких економічних важелів, як пільгові кредитні ставки для тих сільгоспвиробників, які проводять роботи зі збереження, відтворення земель за власні кошти.

Екологічні податки є одним з головних економічних важелів впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їхньої діяльності в екологічно сприятливому напрямі. За природою впливу на економічні інтереси суб'єкта залежно від обставин податки можуть бути спрямованими як на вилучення доходів, так і на збільшення доходу. Кошти, які збираються за допомогою податкового інструментарію, надходять, як правило, на бюджетні рахунки різних рівнів для фінансування природоохоронної діяльності [2]. Податки екологічного спрямування стягуються або окремо за спеціальними статтями, або в складі інших податків (частка від суми зібраних податків).

Державна допомога у формі дотацій та субсидій має надаватися сільгоспвиробникам для придбання та впровадження новітніх технологій, участі в проведенні селекційних робіт з метою отримання високопродуктивних сортів культур та порід тварин. Застосування прискорених методів амортизації для об'єктів природоохоронного значення в сільському господарстві є дієвим економічним важелем досягнення еколого-економічної безпеки розвитку сільськогосподарських підприємств.

На сьогодні залучення кредитних ресурсів стримується високими відсотковими ставками та, часто, низькою рентабельністю природоохоронних проектів, що пояснює низький рівень цього джерела у вирішенні екологічних проблем. Інвестиційну діяльність у сфері екологічної безпеки фінансових установ має активізувати відповідна стимулювальна (протекціоністська) політика з боку державних органів самоврядування. Такими заходами можуть бути: обслуговування місцевих бюджетів, емісія комунальних цінних паперів в установах банків, які

кредитують природоохоронні проекти за зниженими відсотками.

Значну роль серед економічних методів та важелів запропонованого механізму відіграватиме екологічне страхування. Механізм екологічного страхування може стати дієвим інструментом регулювання, управління й контролю за ризиками, зменшення масштабів екологічної шкоди, надасть можливість відійти від принципу «забруднювач платить» та приділяти найбільшу увагу превентивним заходам [3]. В основу екологічного страхування має бути покладено рівень екологічної безпеки. Прийняття закону «Про екологічне страхування» систематизує та конкретизує чинну законодавчу базу.

Дієвим важелем у процесі встановлення еколого-безпечного рівня економічного розвитку аграрного виробництва є екологічні інвестиції, спрямовані на підвищення економічної ефективності господарської діяльності з урахуванням вимог екологічної безпеки. Інвестиції мають залучатися для придбання природоохоронних та ресурсозберігаючих технологій. З огляду на те, що передбачається придбати новітні прогресивні технології, інвестиційній діяльності можна надати статус інноваційної. А одним з напрямів інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств може і повинно бути інвестування з метою підвищення родючості ґрунтів [4, с. 280].

Загальним методологічним принципом концепції формування організаційно-економічного механізму відтворення природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств має стати перехід від платного природокористування до системного стимулювання раціонального екобезпечного використання, відтворення й охорони природних ресурсів, застосування у виробничій діяльності принципів збалансованого розвитку [5]. Для цього необхідно повністю реалізувати принцип «забруднювач платить», впроваджувати регулятори стимулювально-компенсаційного характеру (екологічні субсидії, податкові пільги, пільгові позики тощо). За таких умов можливо досягти, щоб природоохоронна діяльність позитивно позначалася на економічному стані підприємств і, зрештою, змінювала на краще поведінку природокористувачів і природозабруднювачів.

Дієвість та ефективність запропонованого організаційно-економічного механізму

забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств безпосередньо залежатимуть від бюджетного фінансування природоохоронних програм, проведення природоохоронних заходів регіонального та державного значення [6]. Однак сучасні еколого-економічні проблеми значною мірою зумовлені ще й недостатнім фінансуванням усієї сфери охорони навколишнього природного середовища.

Дефіцит фінансових ресурсів та низька ефективність їх використання є однією з основних проблем як на державному рівні, так і на рівні регіонів. Від вирішення цих питань залежить екологічна, економічна безпека, охорона навколишнього природного середовища та якість умов проживання людей. Державна (регіональна) екологічна політика має бути послідовною та прозорою, що сприятиме максимальному врахуванню екологічної ситуації кожного регіону, оскільки вони різнопланові щодо екології. Така політика повинна ґрунтуватися на рівні витрат та витрат на природоохоронну діяльність, ефективності та гнучкості економічних інструментів, наявності необхідної кількості джерел фінансування заходів, спрямованих на усунення загрозливих тенденцій.

Поряд з традиційними джерелами значущим джерелом фінансування та інвестування природоохоронної діяльності може стати цільовий регіональний екологічний фонд, який міг би входити до обласного бюджету. Основними видами надходжень до фонду можуть стати платежі за спеціальне використання природних ресурсів, платежі за їх понадлімітне використання, адміністративні стягнення за порушення екологічного законодавства. Практика розвинутих країн світу свідчить, що такі фонди можуть з часом перетворитися на екологічні банки, основними видами діяльності яких мають бути: фінансування екологічних програм, науково-дослідних робіт, кредитування екологічних та інноваційних проектів з метою створення і впровадження у виробництво екобезпечних технологій.

ВИСНОВКИ

Таким чином, збалансованість аграрного виробництва на основі його екологізації забезпечується внаслідок підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу шляхом підтримки і

активізації природних процесів в агроекосистемах. Визначальною умовою при цьому є розширене відтворення ґрунтової родючості і підвищення ефективності виробництва через максимальне задіяння біологічних факторів при раціональному використанні природних ресурсів. Екологізація аграрного виробництва передбачає розвиток, спрямований на збільшення виготовлення конкурентноспроможної продукції за рахунок створення стійкого агроландшафту. Для цього слід застосовувати екологічні методи господарювання на основі впровадження адаптивно-ландшафтних систем землеробства, забезпечувати раціональне залучення до господарського обороту і підвищувати ефективність використання природно-ресурсного капіталу.

Реалізація запропонованих напрямів щодо підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу аграрних підприємств дасть можливість забезпечувати нормальне відтворення природних ресурсів агросфери, і насамперед земельних, що створить передумови для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти: [монографія] / В.А. Борисова. — Суми: Довкілля, 2003. — 372 с.
2. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis: [Електронний ресурс]. — Island Press, Washington, DC. — 2005. — Режим доступу: <http://www.maweb.org/en/Reports.aspx#>
3. Голян В.А. Економічний механізм природокористування / В.А. Голян // АгроСвіт. — 2007. — № 8. — С. 5–12.
4. Хромушина Л.А. Екологізація сільського господарства як основа еколого-економічної безпеки / Л.А. Хромушина // Вісник СНАУ. — Серія «Фінанси та кредит». — 2008. — № 1. — С. 278–283.
5. Шкуратов О.І. Організаційно-економічний механізм екологічної безпеки в аграрному секторі економіки / О.І. Шкуратов, О.І. Ковалів // Сталий розвиток економіки. — 2012. — № 2. — С. 129–133.
6. Шкуратов О.І. Роль природно-ресурсного капіталу в процесі екологізації аграрного виробництва / О.І. Шкуратов // Інноваційна економіка. — 2012. — № 11. — С. 127–129.